ACUMEN: INTERNATIONAL JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY RESEARCH
ISSN: 3060-4745 IF(Impact Factor)10.71 / 2025 Volume 3, Issue 11

BANK ASOSIY VOSITALARINING TURLARI

Ilmiy rahbar: Esanov Oybek Madatovich

Talaba: Rustamova Adiba Ulug‘bekovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Annotatsiya

Ushbu maqolada tijorat banklari faoliyatida asosiy vositalarning iqtisodiy mazmuni, ularning tarkibi va asosiy turlari yoritilgan. Bank infratuzilmasini shakllantirishda foydalaniladigan bino va inshootlar, transport vositalari, mebel va jihozlar, axborot texnologiyalari uskunalari hamda boshqa moddiy aktivlarning bank operatsiyalarini amalga oshirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, asosiy vositalarni buxgalteriya hisobida tasniflash, boshlang‘ich qiymatini shakllantirish, eskirishini hisoblash va ulardan samarali foydalanish masalalariga e’tibor qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining tijorat banklarida buxgalteriya hisobini yuritish bo‘yicha me’yoriy hujjatlari asosida bank asosiy vositalarining hisobvaraqlardagi ifodasi ko‘rib chiqilgan. Maqola yakunida banklarda asosiy vositalarni boshqarish samaradorligini oshirish bo‘yicha xulosalar va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *tijorat banklari, asosiy vositalar, bank aktivlari, moddiy aktivlar, bino va inshootlar, transport vositalari, bank uskunalari, kompyuter texnikasi, amortizatsiya, eskirish, buxgalteriya hisobi, bank infratuzilmasi, aktivlarni boshqarish.*

Аннотация

В данной статье рассматриваются экономическое содержание основных средств коммерческих банков, их состав и основные виды. Анализируется значение зданий и сооружений, транспортных средств, мебели и оборудования, информационно-технологических устройств и других материальных активов, используемых для формирования банковской инфраструктуры и осуществления банковских операций. Особое внимание уделяется классификации основных средств в бухгалтерском учёте, формированию их первоначальной стоимости, начислению амортизации и эффективному использованию. На основе нормативных документов Центрального банка Республики Узбекистан

рассматривается отражение основных средств коммерческих банков на соответствующих бухгалтерских счетах.

Ключевые слова: *коммерческие банки, основные средства, банковские активы, материальные активы, здания и сооружения, транспортные средства, банковское оборудование, компьютерная техника, амортизация, бухгалтерский учёт, банковская инфраструктура.*

Abstract

This article examines the economic nature, composition and main types of fixed assets used in commercial banks. It analyses the importance of buildings and structures, vehicles, furniture, office equipment, information technology devices and other tangible assets in supporting banking operations and developing banking infrastructure. Particular attention is paid to the classification of fixed assets in accounting, the determination of their initial cost, depreciation and efficient utilization. The article also examines how commercial banks in Uzbekistan record their fixed assets in accordance with the relevant accounting regulations approved by the Central Bank of the Republic of Uzbekistan. Finally, recommendations are presented to improve the management and effective use of fixed assets in commercial banks.

Keywords: *commercial banks, fixed assets, banking assets, tangible assets, buildings and structures, vehicles, banking equipment, computer technology, depreciation, accounting, banking infrastructure, asset management.*

Kirish

Tijorat banklari mamlakat iqtisodiyotining uzluksiz ishlashini ta’minlovchi muhim moliyaviy institutlardan biri hisoblanadi. Banklar tomonidan amalga oshiriladigan depozit, kredit, hisob-kitob, pul o‘tkazmalari va boshqa moliyaviy xizmatlar muayyan moddiy-texnik bazaga tayanadi. Ushbu bazaning asosiy qismini bank faoliyatida uzoq muddat davomida foydalaniladigan asosiy vositalar tashkil etadi.

Bank faoliyatini faqat moliyaviy resurslar va pul mablag‘lari bilan bog‘lab tushunish to‘g‘ri emas. Chunki mijozlarga xizmat ko‘rsatish, to‘lovlarni amalga oshirish, bank ma’lumotlarini qayta ishlash va filiallar faoliyatini tashkil etish uchun zamonaviy binolar, kompyuterlar, serverlar, bankomatlar, to‘lov terminallari, transport vositalari va boshqa texnik jihozlar zarur. Mazkur vositalarsiz bank operatsiyalarini belgilangan tezlik va sifat darajasida amalga oshirish qiyinlashadi.

ISSN: 3060-4745 IF(Impact Factor)10.71 / 2025 Volume 3, Issue 11

Bugungi kunda bank xizmatlarining raqamlashtirilishi asosiy vositalarning tarkibiga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatmoqda. Bank infratuzilmasida xizmat binolari, mebel va kassa uskunalari bilan bir qatorda server qurilmalari, ma’lumotlarni saqlash tizimlari, bankomatlar va to‘lov terminallari ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa banklarda asosiy vositalarni to‘g‘ri tasniflash, hisobga olish va ulardan oqilona foydalanish zaruratini kuchaytiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan tasdiqlangan tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasi asosiy vositalarni alohida hisobvaraqlarda aks ettirish tartibini belgilaydi. Ushbu hujjatda yer, tugallanmagan qurilishlar, bank imoratlari, transport vositalari, mebel va jihozlar, to‘lov kartalari bilan hisob-kitoblarni amalga oshirish uskunalari hamda boshqa asosiy vositalar alohida guruhlarga ajratilgan.

Mazkur maqolaning maqsadi tijorat banklarining asosiy vositalari mazmunini ochib berish, ularning turlarini amaliy misollar asosida tasniflash va bank faoliyatidagi iqtisodiy ahamiyatini tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Asosiy vositalar bankning kundalik faoliyatini amalga oshirishda foydalaniladigan, uzoq muddat xizmat qiluvchi moddiy resurslar hisoblanadi. Ular bankning xizmat ko‘rsatish jarayonida bevosita ishtirok etmasligi mumkin, biroq bank xizmatlarining uzluksizligini ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Masalan, bank binosi mijozlarga xizmat ko‘rsatish uchun sharoit yaratsa, kompyuter va serverlar axborotlarni qayta ishlash hamda bank operatsiyalarini bajarishga xizmat qiladi.

Bank asosiy vositalarining o‘ziga xos xususiyati shundaki, ularning ayrimlari bevosita mijozlarga xizmat ko‘rsatishda, boshqalari esa bankning ichki boshqaruv va texnik faoliyatida foydalaniladi. Shu sababli ularni bajaradigan vazifasiga ko‘ra ham tasniflash lozim.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori bilan tasdiqlangan va 3336-son bilan davlat ro‘yxatidan o‘tkazilgan tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasida asosiy vositalar 16500 hisobvarag‘ida yuritiladi. Ushbu hisobvaraq doirasida bank asosiy vositalari bir nechta alohida guruhlarga ajratilgan.

1. Yer uchastkalari

Bank asosiy vositalarining dastlabki turlaridan biri yer uchastkalari hisoblanadi. Bank faoliyatini tashkil etish, yangi filiallar ochish, xizmat binolari va boshqa infratuzilma obyektlarini qurish uchun yer maydonlaridan foydalaniladi. Yer uchastkalari boshqa asosiy vositalardan ayrim xususiyatlari bilan farq qiladi: yer odatiy foydalanish jarayonida bino yoki texnik uskunalar kabi jismoniy eskirmaydi. Biroq bank tomonidan yerga bo‘lgan huquqning tegishli tartibda rasmiylashtirilishi va uning qiymati buxgalteriya hisobida to‘g‘ri aks ettirilishi muhimdir. Hisobvaraqlar rejasida 16501 — «Yer» hisobvarag‘i ajratilgan bo‘lib, unda bankning tegishli yer aktivlari hisobga olinadi.

2. Tugallanmagan qurilishlar

Bank faoliyatining kengayishi bilan yangi filiallar, xizmat ko‘rsatish markazlari va boshqa obyektlarni qurish ehtiyoji yuzaga keladi. Qurilish yoki rekonstruksiya jarayonida sarflangan, biroq hali foydalanishga topshirilmagan mablag‘lar tugallanmagan qurilishlar tarkibida hisobga olinadi. Ushbu guruhga qurilish materiallari, pudratchilar xizmatlari, montaj ishlari va obyektni foydalanishga tayyor holatga keltirish bilan bevosita bog‘liq xarajatlar kirishi mumkin. Tugallanmagan qurilishlar 16505 hisobvarag‘ida yuritiladi. Obyekt foydalanishga tayyor bo‘lgach, uning qiymati tegishli asosiy vosita hisobvarag‘iga o‘tkaziladi.

3. Bank imoratlari va boshqa inshootlar

Bank asosiy vositalari orasida bino va inshootlar alohida o‘rin tutadi. Ushbu guruhga bankning bosh ofisi, filiallari, xizmat ko‘rsatish markazlari, omborlari, garajlari va boshqa tegishli inshootlar kiradi. Bank binolari mijozlarni qabul qilish bilan birga xavfsizlik tizimi, kassa xonalari, hujjatlarni saqlash va axborotlarni qayta ishlash jarayonlarini tashkil etish uchun ham xizmat qiladi. Hisobvaraqlar rejasida bank imoratlari va boshqa inshootlar 16509 hisobvarag‘ida aks ettiriladi. Ularning yig‘ilgan eskirish summasi 16511 hisobvarag‘ida yuritiladi.

4. Transport vositalari

Tijorat banklarida transport vositalaridan rahbariyat va xodimlarning xizmat safarlarini tashkil etish, hujjatlarni yetkazish, naqd pul tashish bilan bog‘liq maxsus xizmatlar va boshqa xo‘jalik ehtiyojlari uchun foydalaniladi. Ushbu guruhga yengil avtomobillar, xizmat avtomobillari, yuk mashinalari va bank faoliyatida foydalaniladigan boshqa transport vositalari kiradi. Transport vositalarining qiymati 16529 hisobvarag‘ida, ularning yig‘ilgan eskirish summasi esa 16531 hisobvarag‘ida hisobga olinadi.

Ularning texnik holati, yoqilg‘i sarfi va ta’mirlash xarajatlari muntazam nazorat qilinishi lozim.

5. Mebel, moslama va jihozlar

Banklarning kundalik faoliyatida mebel, moslama va turli jihozlardan keng foydalaniladi. Ushbu guruhga ish stollari, kreslolar, shkaflar, seyflar, kompyuterlar, printerlar, konditsionerlar va ofis uskunalari kiradi. Mazkur vositalar xodimlar uchun mehnat sharoitlarini yaratish, mijozlarga xizmat ko‘rsatish va ish jarayonini tartibli tashkil etishga xizmat qiladi. Mebel, moslama va jihozlar 16535 hisobvarag‘ida, ularning yig‘ilgan eskirish summasi esa 16539 hisobvarag‘ida aks ettiriladi.

6. To‘lov kartalari bilan hisob-kitoblarni amalga oshirish uskunalari

Bank xizmatlarining raqamlashtirilishi natijasida to‘lov infratuzilmasi asosiy vositalarning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Ushbu guruhga bankomatlar, to‘lov terminallari va bank kartalari orqali hisob-kitoblarni amalga oshirishda foydalaniladigan boshqa texnik uskunalar kiradi. Bankomatlar mijozlarga naqd pul olish va ayrim xizmatlardan filialga tashrif buyurmasdan foydalanish imkonini beradi. To‘lov terminallari esa savdo va xizmat ko‘rsatish shoxobchalarida naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirishga xizmat qiladi. Mazkur uskunalar 16541 hisobvarag‘ida, yig‘ilgan eskirish summasi esa 16543 hisobvarag‘ida hisobga olinadi. Texnologik rivojlanish sababli bunday vositalar ma’naviy jihatdan tez eskirishi mumkin.

7. Ijaraga berilgan va ijaraga olingan asosiy vositalar

Tijorat banklari ayrim hollarda o‘zlariga tegishli asosiy vositalarni operatsion ijara asosida boshqa tashkilotlarga berishi mumkin. Operatsion ijaraga berilgan, ko‘chmas mulk bo‘lmagan asosiy vositalar 16549 hisobvarag‘ida, ularning yig‘ilgan eskirishi 16551 hisobvarag‘ida aks ettiriladi. Bank tomonidan ijara shartnomalari asosida foydalaniladigan ayrim aktivlar va ularga tegishli huquqlar esa hisobvaraqlar rejasida alohida tartibda hisobga olinadi. Ijara munosabatlarida aktivning huquqiy maqomi va shartnoma shartlarini to‘g‘ri aniqlash muhimdir.

8. Ombordagi asosiy vositalar

Bank tomonidan sotib olingan barcha asosiy vositalar darhol foydalanishga topshirilmasligi mumkin. Ayrim texnik vositalar, mebel va jihozlar zaruriyat yuzaga kelguniga qadar omborda saqlanadi. Ombordagi asosiy vositalar 16561 hisobvarag‘ida hisobga olinadi. Ushbu aktivlarning yo‘qolishi, shikastlanishi yoki hisob

ma’lumotlaridan chetda qolishining oldini olish uchun inventarizatsiya o‘tkazish va ularning haqiqiy mavjudligini buxgalteriya ma’lumotlari bilan solishtirish zarur.

9. Boshqa asosiy vositalar

Bank faoliyatida yuqoridagi guruhlarga to‘liq mos kelmaydigan, biroq uzoq muddat foydalaniladigan boshqa moddiy aktivlar ham uchrashi mumkin. Bunday aktivlar 16591 — «Boshqa asosiy vositalar» hisobvarag‘ida, ularning yig‘ilgan eskirishi esa 16593 hisobvarag‘ida aks ettiriladi. Shu bilan birga, dasturiy ta’minot, patent va mualliflik huquqi kabi moddiy shaklga ega bo‘lmagan obyektlar asosiy vositalar emas, balki nomoddiy aktivlar hisoblanadi. Hisobvaraqlar rejasida ular 16600 hisobvarag‘ida alohida yuritiladi.

Bank asosiy vositalarini hisobga olish va ulardan foydalanish samaradorligi

Bank asosiy vositalarining turlarini o‘rganish bilan bir qatorda ularning qiymatini aniqlash, hisobga olish va foydalanish samaradorligini baholash ham muhimdir. Asosiy vositalarning boshlang‘ich qiymati ularni sotib olish yoki yaratish bilan bog‘liq xarajatlar asosida shakllanadi. Bunda xarid qiymatidan tashqari yetkazib berish, montaj qilish, o‘rnatish va aktivni foydalanishga tayyor holatga keltirish bilan bevosita bog‘liq xarajatlar ham inobatga olinadi.

Asosiy vositalar foydalanish davomida jismoniy va ma’naviy jihatdan eskiradi. Jismoniy eskirish vositaning tabiiy foydalanish jarayonida texnik holati yomonlashishini bildiradi. Ma’naviy eskirish esa yangi texnologiyalar paydo bo‘lishi yoki mavjud vositaning zamonaviy talablarga javob bermay qolishi bilan bog‘liq. Ayniqsa, banklarning axborot texnologiyalari va to‘lov uskunalarida ma’naviy eskirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Amortizatsiya asosiy vositaning amortizatsiyalanadigan qiymatini foydali xizmat muddati davomida tizimli ravishda taqsimlash jarayonidir. Banklarda asosiy vositalar bo‘yicha eskirish summalarini alohida hisobvaraqlarda yuritish aktivlarning dastlabki qiymati va yig‘ilgan eskirishini farqlash imkonini beradi. Natijada bank o‘z aktivlarining qoldiq qiymatini aniqlashi va kelgusidagi yangilash xarajatlarini rejalashtirishi mumkin.

Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini baholashda ularning texnik holati, bandlik darajasi, xizmat muddati, ta’mirlash xarajatlari va bank operatsiyalariga ko‘rsatadigan ta’siri hisobga olinishi kerak. Masalan, bankomatlar sonining ko‘pligi o‘z-o‘zidan yuqori samaradorlikni anglatmaydi. Ularning joylashuvi, texnik ishlash

holati, mijozlar ehtiyojiga mosligi va xizmat ko‘rsatish xarajatlari ham muhim hisoblanadi.

Bank asosiy vositalarini boshqarishda mavjud aktivlarning texnik holatini muntazam baholash, xarid qilishda faqat dastlabki narxni emas, balki foydalanish davomidagi umumiy xarajatlarni ham hisobga olish, foydalanilmayotgan aktivlarni aniqlash va raqamli infratuzilmani zamonaviy talablar asosida yangilab borish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv bank xarajatlarini nazorat qilish, xizmatlar sifatini oshirish va mavjud resurslardan oqilona foydalanishga yordam beradi.

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, asosiy vositalar tijorat banklari faoliyatining moddiy-texnik asosini tashkil etuvchi muhim aktivlar hisoblanadi. Bank xizmatlarining uzluksizligi, operatsiyalarning tezkorligi va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati ko‘p jihatdan ushbu vositalarning tarkibi, texnik holati va ulardan foydalanish darajasiga bog‘liq.

Tijorat banklarining asosiy vositalari yer uchastkalari, tugallanmagan qurilishlar, bank imoratlari va inshootlari, transport vositalari, mebel va jihozlar, to‘lov kartalari bilan hisob-kitob uskunalari, ijaraga berilgan aktivlar, ombordagi hamda boshqa asosiy vositalardan iborat. Ularning har biri bank faoliyatida muayyan vazifani bajaradi va buxgalteriya hisobida alohida tartibda aks ettiriladi.

O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining 3336-sonli hisobvaraqlar rejasi asosiy vositalarning har bir turi bo‘yicha alohida hisob yuritish, ularning boshlang‘ich qiymati va yig‘ilgan eskirish summalarini nazorat qilish uchun me’yoriy asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, moddiy asosiy vositalar va nomoddiy aktivlarni farqlash bank hisobining to‘g‘ri tashkil etilishida muhim o‘rin tutadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, tijorat banklarida asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirish uchun ularning texnik holatini muntazam nazorat qilish, amortizatsiya hisobini to‘g‘ri yuritish, foydalanilmayotgan aktivlarni aniqlash va zamonaviy texnologiyalar asosida moddiy-texnik bazani yangilab borish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib aytganda, bank asosiy vositalarini to‘g‘ri tasniflash va samarali boshqarish bank faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim boshqaruv omilidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining 2021-yil 18-noyabrdagi 20/4-sonli qarori. «Tijorat banklarida buxgalteriya hisobining hisobvaraqlar rejasini tasdiqlash to‘g‘risida». Ro‘yxat raqami 3336, 2021-yil 26-noyabr.

2. O‘zbekiston Respublikasining «Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ-404, 2016-yil 13-aprel.

3. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirining 2024-yil 14-iyundagi 133-sonli buyrug‘i. «5-sonli BHMS “Asosiy vositalar”ni tasdiqlash haqida». Ro‘yxat raqami 3546.

4. International Accounting Standards Board (IASB). IAS 16 – Property, Plant and Equipment. IFRS Foundation.

5. Mishkin, F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. Pearson Education.

6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy bankining rasmiy veb-sayti: https://cbu.uz

7. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi: https://lex.uz